

## ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

## ΗΓΕΜΟΝΕΣ

Ὡς ἤδη ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ ἐλέχθη, ὑπὸ τὴν λέξιν ἀρχηγός καὶ ἀρχηγέτης, νοεῖται πολλάκις ὁ ἡγεμών, ὁ ἄρχων, ὁ κυρίαρχος κ.τ.δ. (τακτικὴ σημασία). Καὶ ὅταν μὲν ἡ λ. ἀρχηγός ἢ ἀρχηγέτης σημαίῃ τὸν ἡγεμόνα, τὸν ἄρχοντα κ.λ.π., ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τοῦ κεφαλαίου τούτου, ἅτε ἐξεταζομένη ἐν τῷ πρώτῳ, τῷ τῆς λεξιλογικῆς ἐρεῦνης κεφαλαίῳ. Ἐμπίπτει δ' ὅμως εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐρεῦνης τῆς παρουσίας παραγράφου ἢ λέξης, ὅταν κατηγορηθῆται εἰς τὸν ἡγεμόνα κ.λ.π., ὅταν ἀποτελῆ τίτλον μόνιμον, ὃν φέρει ἡγεμών τις, ἢ προσωνύμιον, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ σχετικὰ προσωνύμια τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων, περὶ ἃ ἡσχολήθημεν ἐν τοῖς ἄνω.

## α' ) Οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης.

Οἱ βασιλεῖς τῆς Σπάρτης ὠνομάζοντο ἀρχαγέται<sup>1</sup>. Κλασσικὸν κείμενον δίδει ἡμῖν ἐν προκειμένῳ ἢ ἄνωτέρῳ<sup>2</sup> σημειωθεῖσα « Λυκούργειος ρήτρα », ἢ παρὰ Πλούταρχῳ ἐν τῷ ἕκτῳ κεφαλαίῳ τοῦ βίου τοῦ Λυκούργου ἀναγραφομένη καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις λέγουσα :

γερουσίαν σὺν ἀρχαγέταις καταστήσαντα<sup>3</sup> ... τοὺς πρεσβυγενέας καὶ ἀρχαγέτας ἀποστατήρας ἤμεν<sup>4</sup>.

Τὸ « ἀρχαγέτας » ἐρμηνεύει αὐτὸς ὁ Πλούταρχος λέγων :  
ἀρχαγέται δὲ οἱ βασιλεῖς λέγονται<sup>5</sup>.

Τὸ ἀρχαγέτας ὅθεν δέον ὅπως ἐκληφθῆ ὡς πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Σπάρτης τακτικῶς, οὐχὶ δὲ χρονικῶς = γενάρχης, διότι τὴν θέσιν τοῦ γενάρχου, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν ἀρχηγέτης, κατεῖχε παρὰ τοῖς Σπαρτιάταις ὁ Ἡρακλῆς<sup>6</sup>. Ἐξ ἄλλου, ἢ κατὰ Πλούταρχον ταυτόσημος λέξις

1. Πρβλ. Busolt, Griech. Staatskunde I σελ. 317-318. Ἴδ. καὶ αὐτόθ. σελ. 43. II σελ. 647. 679. Πρβλ. καὶ σελ. 671. 675. Gilbert, Handb. der Griech. Staatsaltertümer I σελ. 47.

2. Μέρος Α'.

3. Βίοι παράλλ. 43 Α.

4. Αὐτόθι C.

5. Αὐτόθι B.

6. Ἴδ. ἄνωτ. σελ. 120.

βασιλεύς ἔχει βεβαίως τακτικὴν σημασίαν. Τὸ κύριον δὲ ἔργον τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης ἦτο τὸ ἄρχειν καὶ τὸ ἄγειν - ἡγεῖσθαι, ἔννοιαι αἵτινες ἀπαντιῶσι, διὰ τῶν αὐτῶν ἀντιστοιχῶν λέξεων, ὡς συνθετικὰ τῆς λ. ἀρχηγέτης. Οὕτω προβλ. τὴν φράσιν τοῦ Ἀριστοτέλους:

ἢ ἐν τῇ Λακωνικῇ πολιτείᾳ... βασιλείᾳ... ὅταν ἐξέλθῃ τὴν χώραν, ἡγεμῶν ἐστὶ τῶν πρὸς τὸν πόλεμον<sup>1</sup>.

Τοῦ Ξενοφῶντος:

στρατιὰν... ἡγεῖσθαι<sup>2</sup>.

Τοῦ Ἡροδότου:

Ἀριστόδημον... βασιλεύοντα ἀγαγεῖν σφέας ἐς ταύτην τὴν χώραν...<sup>3</sup>

Κατὰ Θουκυδίδην δέ, γράφων ὁ Πausanίας πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, αὐτοχαρακτηρίζεται ἡγεμῶν τῆς Σπάρτης<sup>4</sup>.

Αἱ ἔννοιαι αὗται δηλοῦνται καὶ ἐν πολλοῖς ὀνόμασι βασιλέων τῆς Σπάρτης ὡς Ἀγησίλαος, Ἀγησίπολις, Ἀγίς, Ἀρχέλαος, Ἀρχίδαμος κ.λ.π.

Ἀλλὰ καὶ χρονικῶν στοιχείων δὲν φαίνεται οὕσα ἀμέτοχος ἢ διὰ τοὺς βασιλεῖς τῆς Σπάρτης χρησιμοποιουμένη λέξις ἀρχαγέτας. Ὡς γνωστόν, ἐν Σπάρτῃ ὑπῆρχον δύο βασιλεῖς, καταγόμενοι ἐκ δύο βασιλικῶν γενῶν. Ἀμφότερα τὰ βασιλικά γένη εἴλκον τὴν καταγωγὴν κατὰ τὴν παράδοσιν ἐκ τοῦ Ἡρακλέους, ὡς καὶ ἕτεραι ἡγεμονικαὶ οἰκογένειαι<sup>5</sup>. Δεδομένου ὅτι καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν ἦρως Ἡρακλῆς ὠνομάζετο εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἀρχηγέτης, δὲν εἶναι, νομίζομεν, ἀπίθανον νὰ ἐπέδρασεν ἢ προσωνυμία αὕτη τοῦ Ἡρακλέους ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ τίτλου τῶν ἀπ' αὐτοῦ καταγομένων βασιλέων.

Ἡ πρὸς θεοὺς καὶ ἦρωας καὶ ἐν Σπάρτῃ πρὸ παντὸς εἰς τὸν γενάρχην Ἡρακλέα, ἀντικείμενα δηλ. τιμῆς καὶ λατρείας, ἀναφερομένη καὶ νῦν εἰς τοὺς βασιλεῖς διδομένη τιμητικὴ προσωνυμία, ἀσφαλῶς θὰ συνέβαλεν εἰς τὸ νὰ τιμᾶται καὶ ὁ βασιλεύς δι' ἡρωϊκῶν τιμῶν, ὡς δηλ. καὶ ὁ ἦρως πρόγονός του, ὁ καὶ φέρων τὸ αὐτὸ προσωνύμιον, ὅπερ καὶ ὁ βασιλεύς.

Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ Ξενοφῶν λέγων:

1. Πολιτικά 3, 14 = 1285a, 2 - 5.

2. Λακεδ. Πολιτ. 15, 2.

3. 6, 52.

4. I 128, 7.

5. Ἡροδ. 7, 204. 8, 131. 9, 26 κ.λ.π. Ἰδ. περαιτέρω παραπομπὰς ἐν Busolt, ἐνθ' ἄνωτ. II σελ. 671.

« αἱ δὲ τελευτήσαντι τιμαὶ βασιλεῖ δέδονται, τῆδε βούλονται δηλοῦν οἱ Λυκούργου νόμοι, οὐχ ὡς ἄνθρωπους ἀλλ' ὡς ἥρωας τοὺς Λακεδαιμονίων βασιλεῖς προτετιμήκασιν »<sup>1</sup>.

Τοῦτο εἶναι βεβαίως εἶδος τι ἀφηρωῖσμοῦ.

Συγγενῆς ἐννοιολογικῶς τε καὶ γλωσσικῶς πρὸς τὸ ἀρχαγέτας εἶναι καὶ ἡ ἑτέρα ὀνομασία τῶν Σπαρτιατῶν βασιλέων βαγός<sup>2</sup>.

### β') Λατρεία τῶν ἡγεμόνων.

Ὅταν ὁ ἀφηρωῖσμός, περὶ οὗ ὠμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει ἐν τοῖς πρόσθεν, ἐπεκτείνεται καὶ εἰς πρόσωπα ζῶντα, κυριάρχους καὶ ἡγεμόνας καὶ ὑπερέχοντας ἐν γένει, οἷς ἀποδίδονται θεῖαι τιμαί, τότε εὐρισκόμεθα ἐνώπιον τοῦ φαινομένου ὅπερ καλεῖται λατρεία τῶν ἡγεμόνων<sup>3</sup> (Herrscherkult, Culte des empereurs κ.λ.π.). Ὁ καθη-

1. Λακεδαίμ. Πολ. 15, 9. Πρβλ. Πλούτ. Βίοι παράλλ. ('Αγ. 19. 21). 606. 607.

2. Ἐκ τοῦ Φαγός. Ἰδ. G. Gilbert, Handb. der griech. Staatsaltertümer<sup>2</sup> I σελ. 47.

3. Ἐκ τῆς πληθύος τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων σημειοῦμεν τὸ κατὰ Nilsson (Gesch. der gr. Religion II σελ. 128 ὑποσ. 3) βασικὸν (grundlegend) ἔργον τοῦ E. Kornemann, Zur Geschichte der antiken Herrscherkulte ἐν Klio 1 (1901) σελ. 51 - 146. G. Herzog-Hauser, Kaiserkult ἐν PW Suppl. IV στ. 806 κ.έ. J. Kaerst, Geschichte des Hellenismus II σελ. 376 κ.έ. (Beilage V: Zum hellenist. Herrscherkult). E. Norden, Vergils Aeneis ἐν N. Jahrbücher 1901 σελ. 262 - 263. U. v. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen II σελ. 263 - 271. Nilsson, ἐνθ' ἄνωτ. Rohde, ἐνθ' ἄνωτ. II σελ. 356 κ.έ. Eitrem, Heros ἐν PW XV στ. 1135 - 1136. H. Berve, Das neue Bild der Antike I σελ. 334 κ.έ. Bevan, The Deification of Kings in the Greek Citys ἐν English History Review Okt. 1901. Β. Χ. Ἰωαννίδου, Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Ἀ. Παύλου καὶ αἱ θρησκευτ. ιδέαι καὶ τάσεις τῶν ἑλληνιστ. χρόνων σελ. 69 - 72. A. Deissmann, Licht vom Osten σελ. 291 - 315. Ad. Bauer, Vom Griechentum zum Christentum σελ. 49 κ.έ. P. Wendland, Die hellenistisch-römische Kultur, σελ. 123 - 127 κ.ά. Β. Κ. Στεφανίδου, Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων, ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν Η' σελ. 214 - 226. I. Karayannopoulos, Konstantin der Grosse und der Kaiserkult, ἐν Historia 5 (1956) σελ. 341 - 357. H. Lietzmann, Der Weltheiland, ἐν Kleine Texte I σελ. 25 - 62. v. Gall, Βασιλεία Θεοῦ σελ. 447 κ.έ. H. Gressmann, Messias σελ. 38 κ.έ. Chr. Habicht, Gottmenschentum und griechische Städte, ἐνθα καὶ πολλὴ βιβλιογρ. Ἰδ. καὶ κατωτ. σελ. 127 ὑποσ. 2 καὶ 128 ὑποσ. 4. Πρβλ. Γ. Α. Γαλίτη, Ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου ΑΡΧΗΓΟΣ σελ. 45 κ.έ. Πλείονα ἰδ. ἐν βιβλιογραφίᾳ.

γητής κ. Α. Ι. Φιλιππίδης εισάγει τὸν ὄρον βασιλοθεϊσμός<sup>1</sup>. Τὸ φαινόμενον τοῦτο παρουσιάζει πλεῖστα προβλήματα καὶ πλείστας πλευράς, πολλὰ δ' ἔχουσι γραφῆ ἐπ' αὐτοῦ. Ἐν τοῖς ἐφεξῆς ἐξετάζομεν μόνον τὰ ἐνδιαφέροντα ἡμᾶς στοιχεῖα, παρεμπιπτόντως καὶ ἀκροθιγῶς ἀσχολούμενοι περὶ τὴν γένεσιν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὰ θρησκευτικὰ προβλήματα τοῦ θέματος τούτου.

Ἡ λατρεία τῶν ἡγεμόνων, λίαν διαδεδομένη ἐν τῇ Ἀνατολῇ<sup>2</sup>, δὲν φαίνεται νὰ ἦτο πολὺ γνωστὴ εἰς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἐνῶ ἡ ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ γέμει τοιούτων παραδειγμάτων. Δεσπόζουσα μορφή ἐν τῇ τοιαύτῃ λατρείᾳ, ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῆς ὁποίας ἐπέδρασεν ἀναμφισβητήτως ἡ Ἀνατολή<sup>3</sup>, εἶναι ὁ Μ. Ἀλέξανδρος. Εἶναι γνωστὸν πῶς οὗτος ἀπῆτησε παρὰ τῶν ὑπηκόων του τὴν λατρείαν ταύτην. Ὁ περὶ τῆς ἐκ τοῦ Διὸς γεννήσεώς του μῦθος ἐπενοήθη ἵνα στηριχθῆ μία τοιαύτη ἀπαίτησις<sup>4</sup>.

Δὲν ἀπαιτεῖται ὅμως πάντοτε ἡ θεία καταγωγή, ὅπως δικαιολογηθῶσι θεῖαι τιμαὶ πρὸς τινα ζῶντα. Τὰ ἀνδραγαθήματα, ἡ κτίσις μιᾶς πόλεως, ὁ τίτλος ἀπλῶς τοῦ ἡγεμόνος, εἶναι πράγματα διαθρύπτοντα τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Καὶ μόνοι οἱ τίτλοι οὗτοι ἀρκοῦσιν ἵνα ἀποδοθῶσιν τινὶ θεῖαι τιμαὶ ἐν δεδομένῃ περιπτώσει, χωρὶς νὰ συντρέχη λόγος ἀναγωγῆς εἰς τοὺς Ὀλυμπίους.

Ἐνῶ δὲ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐπρόκειτο περὶ φυσικῆς, τρόπον τινά, καταστάσεως, αὐτοῦ εὗρισκομένου ἤδη ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἐν τῇ βαθμίδι τοῦ ἥρωος (εἰ καὶ τοῦτο ἀνεγνωρίσθη αὐτῷ

1. Ἱστορία ἐποχῆς Κ.Α. σελ. 210.

2. Ἡ δυναστεία π.χ. τῶν Ἀχαιμενιδῶν ἐν Περσίᾳ ἀπῆλαυε θείων τιμῶν. Πρβλ. ἐν γένει Christl. Jeremias, Die Vergöttlichung der babylonisch - assyrischen Könige ἐν Der alte Orient 1919, τεῦχος 3 - 4. Ἱστορικὴν ἀνασκόπησιν τοῦ βασιλοθεϊσμοῦ παρὰ τοῖς λαοῖς τῆς ἐγγύς καὶ τῆς ἄπω Ἀνατολῆς, τοῖς Ἑλλησι καὶ τοῖς Ρωμαίοις ποιεῖται ὁ καθηγητὴς κ. Α. Ι. Φιλιππίδης ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι ἔργῳ αὐτοῦ, σελ. 210 - 222. Πρβλ. καὶ Ἰουδίθ 6, 2: Καὶ τίς ὁ θεὸς εἰ μὴ Ναβουχοδονόσορ; Περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἰδέας τοῦ χωρίου τούτου οὐδόλως ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ἀμφιβάλλωμεν, ὡς θέλει ὁ Strack, Griech. Titel ἐν Rhein. Mus. 1900, σελ. 166.

3. Pfister, Epiphanie ἐν PW Suppl. IV στ. 306. Christl. Jeremias, ἐνθ' ἄνωτ.

4. Ἰδ. σχετικῶς v. Wilamowitz, Der Glaube der Hellenen II σελ. 263 - 271. Ὁ Wilamowitz θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἐπίστευεν εἰς τὴν θείαν αὐτοῦ καταγωγὴν αὐτόθι, σελ. 266 κ.έ. M. Nilsson, Geschichte der griech. Religion II σελ. 139 κ.έ.

βραδύτερον), ἐν ταῖς ἄλλαις περιπτώσεσιν ἔχομεν τὴν ἰδιότητα τοῦ ἥρωος ἐπακτὴν, εὐρισκόμεθα δηλαδή ἐνώπιον ἀφηρωϊσμοῦ ζῶντος. Ἀφηρωϊζεταιί τις ἐν ὑπεροχῇ ὄν, χωρὶς νὰ ἀναμένηται ὅπως οὗτος ἀποθάνῃ — προγεύεται, τρόπον τινά, τῶν τιμῶν, ἃς μέλλει μετὰ θάνατον νὰ ἀπολαύσῃ<sup>1</sup>. Ἀκριβῶς τοῦτο, τὸ ἐπόμενον βῆμα μετὰ τὸν ἀπλοῦν ἀφηρωϊσμόν νεκροῦ τινος, εἶναι ὁ ἀφηρωϊσμός καὶ ἡ ὡς συνέπεια τούτου ἐπερχομένη λατρεία τῶν (ζώντων) ἡγεμόνων (Herrscherkult), ἐπεκταθεῖσα καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐπιφανῶν ἀνδρῶν. Τὸν ἀφηρωϊσμόν τοῦτον δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἀποθέωσιν<sup>2</sup>.

Εἰς τὸν Δυκοῦργον ἤδη, ἔχομεν ἓνα πρόδρομον τῆς ἀποθεώσεως· τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν λέγει πρὸς αὐτόν: « δίζω ἢ σε θεὸν μαντεύσομαι ἢ ἄνθρωπον »<sup>3</sup>. Ἐξ ἄλλου οἱ Σπαρτιᾶται ὀνόμαζον ἐκεῖνον τὸν ὅποιον ἰδιαιτέρως ἐθαύμαζον « θεῖον ἄνδρα »<sup>4</sup>.

Σαφῆ ὅμως παραδείγματα ἀποθεώσεως καὶ λατρείας ἐν ὑπεροχῇ ὄντων καὶ δὴ ἡγεμόνων, ἔχομεν βραδύτερον. Λύσανδρος ἦτο ὁ πρῶτος Ἕλληνας, ὅστις ἀπῆλαυσε τοιαύτης λατρείας<sup>5</sup>. Μετ' αὐτὸν Διονύσιος ὁ νεώτερος, Δίων ὁ Συρακούσιος, Νικίας ὁ Κῶος, Κλέαρχος, Φίλιππος ὁ Μακεδών, ἐλατρεύθησαν ζῶντες, ἀκόμη καὶ διὰ βωμῶν καὶ ναῶν, ὡς ἥρωες ἢ ὡς θεοί<sup>6</sup>.

1. E. Rohde, ἐνθ' ἄνωτ. II σελ. 356.

2. Ἴδ. τὰ ἐν βιβλιογρ. σημειούμενα. Ἰδιαιτέρως πρβλ. H. v. Gaertingen, Apotheosis ἐν PW III στ. 184 - 188. Ὁμοίως Eitrem, Heros αὐτόθι XV στ. 1139. Roscher, Lex. der gr. Mythol. I<sup>2</sup> στ. 2489. M. Nilsson, Gesch. der griech. Religion II σελ. 130 κ.έ. 659. 661 κ.ά. Πρβλ. αὐτ. σελ. 662. E. Rohde, ἐνθ' ἄνωτ. II σελ. 358. U. v. Wilamowitz, Aristoteles und Athen I σελ. 337. II σελ. 397. Λ. Ἰ. Φιλιππίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 214. Βιβλιογρ. πολλὴν ἰδ. παρὰ G. Herzog-Hauser, Kaiserkult ἐν PW Suppl. IV στ. 853. Chr. Habicht, Gottmenschen und griech. Städte σελ. 172 - 175. 178, αὐτόθι καὶ πολλὴ βιβλιογρ. Διὰ τὴν ἀποθέωσιν τῶν Ἀσσυρίων καὶ Βαβυλωνίων βασιλέων πρβλ. ἐν γένει Christlieb Jeremias, ἐνθ' ἄνωτ. Baudissin, Kyrios als Gottesname III σελ. 635. IV σελ. 65 ἐνθα καὶ περαιτέρω βιβλιογρ. Διὰ τοὺς Σουμερίους καὶ Αἰγυπτίους ἰδ. A. Jeremias, Hundbuch der altorientalischen Geisteskultur σελ. 102 - 108, ἐνθα καὶ βιβλιογρ. καὶ διὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἀποθέωσιν. Πρβλ. Λ. Ἰ. Φιλιππίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 210 κ.έ.

3. Πρβλ. G. Herzog-Hauser, Kaiserkult ἐν PW Suppl. IV στ. 806 κ.έ.

4. Ἀριστοτ. Ἠθ. Νικομ. 7, 1.

5. Λουκιαν. Νεκρ. Διάλ. 12, 3. Λ. Ἰ. Φιλιππίδου, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 216.

6. G. Herzog-Hauser, ἐνθ' ἄνωτ. Λ. Ἰ. Φιλιππίδου, ἐνθ'

Μετὰ ταῦτα ἀκολουθεῖ ὁ Ἀλέξανδρος, θεωρηθεὶς, ὡς ἐλέχθη, υἱὸς τοῦ Διός. Τοῦτον ἀκολουθεῖ ἐκ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ὁ Σέλευκος, τυχὼν καὶ οὗτος θεῶν τιμῶν ἐν ζωῇ. Ὡς ὁ Ἀλέξανδρος ἐκ τοῦ Διός, οὕτω καὶ ὁ Σέλευκος ἐκ τοῦ Ἀπόλλωνος ἐγεννήθη<sup>1</sup>, ὅστις (Ἀπόλλων) καὶ ἀπεκλήθη ἀρχηγὸς τοῦ γένους αὐτοῦ<sup>2</sup>, καὶ ἀρχηγέτης τοῦ γένους τῶν βασιλέων<sup>3</sup>.

Ἐνταῦθα τυγχάνει ἀξιοσημεῖωτος ὁ ταυτισμὸς τοῦ Σελεύκου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀντιόχου ἀντιστοιχῶς πρὸς τὸν Δία καὶ τὸν Ἀπόλλωνα. Οὗτοι ὀνομάζονται Σέλευκος Ζεὺς Νικάτωρ καὶ Ἀντίοχος Ἀπόλλων Σωτήρ<sup>4</sup>. Ὁ Πτολεμαῖος Α' ἐλατρεύετο ζῶν ἐν Πτολεμαΐδι ὡς κτίστης<sup>5</sup>.

Οἱ Ἀτταλίδαι ἀνυψοῦντο εἰς θεοὺς μετὰ θάνατον. Εἶχον ὅμως ἤδη ζῶντες ἰδίους ἱερεῖς<sup>6</sup>.

Τῷ 303 π.Χ. Δημήτριος ὁ Πολιορκητὴς ἀνακηρύσσεται Ἡρώς κτίστης τῆς Σικυῶνος καὶ καθορίζονται δι' αὐτὸν ἡρωϊκαὶ τιμαί<sup>7</sup>. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ὁ ἀφηρωϊσμὸς ζώντων εὐρίσκεται ἐν πλήρει ἀναπτύξει. Τὸ ὄνομα τῶν ἡρώων προσεφέρετο ὡς τὸ εὐκολώτερον καὶ προχειρότερον μέσον διὰ νὰ ἐκφρασθῇ ἡ τιμὴ πρὸς σώζοντας καὶ πόλεις ἰδρύνοντας ἡγεμόνας, ζῶντας εἰσέτι<sup>8</sup>. Κατὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν δὲ ἐποχὴν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας ἡ λατρεία αὕτη ἀποκορυφοῦται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων,

άνωτ. σελ. 216. Πρβλ. J. Kaerst, Geschichte des Hellenismus I σελ. 376. Usener, Götternamen σελ. 250.

1. Ἴδ. Ἰουστιν. XV 4, 2-9. Ἐν γένει πρβλ. Stähelin, Seleukos ἐν PW 2 III στ. 1232. G. Herzog-Hauser, Kaiserkult ἐν PW Suppl. IV στ. 812-813. M. Nilsson, Gesch. der griech. Religion II σελ. 157 κ.έ.

2. Ditt. Or. 212, 13. Πρβλ. « τῷ τε Ἀπόλλωνι τῷ ἀρχηγῷ τοῦ γένους αὐτοῦ ». Αὐτόθι 219, 26. Ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Α'. Ἐπὶ Σελεύκου Β' ἀναφέρεται ἡ « πρὸς αὐτὸν τὸν θεὸν συγγένεια » αὐτόθι. 227, 5.

3. Αὐτ. 237, 5. Ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Γ'.

4. Ἴδ. Kaerst, Gesch. d. Hellen. II σελ. 317. Τὸ « σωτήρ » ἀποτελεῖ ἐπίσης προσωνύμιον τῶν αὐτοκρατόρων καὶ λατρευτικὸν ἐπίθετον ἀναφερόμενον εἰς τὸν ἀφηρωϊσμὸν καὶ τὴν λατρείαν τῶν ἡγεμόνων. Πρβλ. Γ. Α. Γαλίτη, ἐνθ' άνωτ. σελ. 125 καὶ ὑποσ. 5 ἐνθα ἀφθονος βιβλιογραφία.

5. G. Herzog-Hauser, ἐνθ' άνωτ. στ. 821.

6. Ἴδ. πολλάς παραπ. παρὰ M. Nilsson II σελ. 163-164.

7. Διόδ. XX 102, 3.

8. Usener, Götternamen σελ. 250.

ἧτις διήκει δι' ὅλης τῆς ρωμαϊκῆς ἱστορίας, ἤρχισεν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Αὐγούστου. Οἱ *Τιβέριος, Τραϊανὸς* καὶ *Βεσπασιανὸς* ἀπέκρουσαν τὴν λατρείαν ταύτην, ἐνῶ ἀπὸ τοῦ *Διοκλητιανοῦ* καὶ ἐντεῦθεν οἱ αὐτοκράτορες ἀπῆτουν αὐτήν<sup>1</sup>.

Εἰς τὸν ζῶντα λατρευόμενον ἡγεμόνα ἠδύναντο ν' ἀποδοθῶσι βεβαίως ἅπαντα τὰ εἰς τοὺς θεοὺς ἢ τοὺς ἥρωας ἀποδιδόμενα λατρευτικά ἐπίθετα, ἄρα καὶ τὸ *ἀρχηγέτης*. Οὕτως ὀνομάζεται ἐπὶ μιᾶς αἰγινητικῆς ἐπιγραφῆς ὁ *Ἀδριανὸς*<sup>2</sup>, ὅστις ἐξ ἄλλου ἄλλαχοῦ καλεῖται καὶ *κτίστης*<sup>3</sup>. Ὁμοίως ἐπὶ νομισμάτων τῆς ἐπὶ τοῦ Ἰσσικοῦ κόλπου πόλεως τῆς Κυλικίας Αἰγαί (Αἰγαί) καλεῖται ὁ *Ἀλέξανδρος Σεβῆρος Ἀρχ(ηγέτης) ΝΕΟΙΚ(ου) ΑΣΚΛΗ(πειίου)*<sup>4</sup>.

### γ') Ὁ ἀρχὸς ἐν Κρήτη.

*Ἀρχὸς* ὀνομάζετο ἐν Κρήτη ὁ ἐπὶ κεφαλῆς ἐκάστης ἐταιρίας, ἦτοι ομάδος πολιτῶν. Εἰς τοιαύτας ἐταιρίας ἦσαν διηρημένοι οἱ πολῖται, γευματίζοντες ὁμοῦ ἐν τοῖς καλουμένοις *ἀνδρείοις*. Ὁ ἀρχὸς, ἔχων τὴν φροντίδα διὰ τὰ κοινὰ ταῦτα γεύματα, ἐλάμβανεν ὡς ἀμοιβὴν καὶ τιμῆς ἕνεκεν τετραπλῆν μερίδα<sup>5</sup>.

Ὁμοίως ἀρχὸς ἐλέγετο ἐν Κρήτη ὁ ἐπὶ κεφαλῆς ἐκάστης ἀγέλης. Ἦτο δὲ ἀγέλη σύνολον νέων περὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἐξοχωτέρων οἰκογενειῶν, οἵτινες ἐφρόντιζον ὅπως εὐρύνωσι τὴν ἀγέλην ὅσω τὸ δυνατὸν περισσότερο διὰ προσλήψεως μελῶν. Ἀρχὸς ἀγέλης τινὸς ἐγίνετο συνήθως ὁ πατὴρ ἐκείνου, ὅστις συνεκέντρωσεν αὐτήν. Ὁ ἀρχὸς διηύ-

1. Christl. Jeremias, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 25. A. Jeremias, *Allgem. Religionsgesch.* σελ. 220 κ.έ. G. Herzog-Hauser, *Kaiserkult* ἐν *PW Suppl.* IV στ. 806 κ.έ. Deismann, *Licht vom Osten* σελ. 287 κ.έ. ἐνθα ἐξετάζονται αἱ σχέσεις μεταξὺ τῆς λατρείας τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τῆς λατρείας τοῦ Χριστοῦ. Ἴδ. καὶ Wide, *Lakonische Kulte* σελ. 361 κ.έ. Πρβλ. Β. Κ. Στεφανίδου, Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος καὶ ἡ λατεία τῶν αὐτοκρατόρων, ἐν Ἐπετηρ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν Η' σελ. 214 - 226. I. Karayapanopoulos, *Konstantin der Grosse und der Kaiserkult* ἐν *Historia* 5 (1956) σελ. 341 - 357.

2. C.I.A. III 473 = C.I.G. 332.

3. Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1886, 247.

4. Head, *Hist. Num.* 716.

5. *Griech. Dialektinschriften* III 4992 II ed. Collitz - Blass. Πρβλ. Ἡρακλείδ. 3, 6 (Fragm. hist. gr. II 212 ed. Müller). Ἴδ. καὶ G. Busolt, *Griech. Staatskunde* 2 Hälfte σελ. 746. 755.

θυνε τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις, τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰ κυνήγια τῆς ἀγέλης, ἧς τὰ μέλη ὤφειλον πειθαρχίαν πρὸς αὐτόν<sup>1</sup>.

Ἐνταῦθα βλέπομεν ὅτι ἡ ἔννοια ἀρχὸς οὐδόλως διαφέρει ἐν τῇ πράξει τῶν ἀντιστοίχων ἀρχὸς - ἀρχηγέτης.

## ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Αἱ συνώνυμοι λέξεις ἀρχηγὸς καὶ ἀρχηγέτης εἶναι ἐξ ἐπόψεως θρησκευολογικῆς προσωνυμίας θεῶν, ἡρώων καὶ ἀφηρωϊσθέντων ἢ ἀποθεωθέντων ἀνθρώπων.

2. Καὶ ἐνταῦθα αἱ λέξεις ἀρχηγὸς καὶ ἀρχηγέτης δύνανται νὰ ἔχωσιν ἐνίοτε τακτικὴν, ἀλλὰ κυριώτατα χρονικὴν σημασίαν· ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει αἱ λέξεις σημαίνουσι τὸν γενάρχη.

3. Μεταξὺ τῶν θεῶν ὁ κατ' ἐξοχὴν φέρων τὸ προσωνύμιον ἀρχηγέτης εἶναι ὁ Ἀπόλλων, μεταξὺ τῶν ἡρώων ὁ Ἡρακλῆς.

4. Ἡ λέξις ἥρωος, ἔχουσα γλωσσικὴν καὶ ἐννοιολογικὴν συγγένειαν πρὸς τὰς λέξεις ἀρχηγὸς καὶ ἀρχηγέτης, ὑπέστη τὴν ἐξῆς ἐξέλιξιν: Σημαίνουσα κατ' ἀρχὰς τὸν εὐγενῆ, τὸν ἐπὶ γένει ἢ ἐπ' ἀνδρείᾳ διακρινόμενον, ἐχρησιμοποιήθη κατόπιν πρὸς δήλωσιν τῶν μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ὄντων. Εἰς τὰ ὄντα ταῦτα, ὑπάρξαντα (γενάρχαι) ἢ πλασθέντα ὑπὸ τῆς φαντασίας, κατετάσσοντο βραδύτερον καὶ δὴ κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἐπιφανεῖς νεκροί, ἀπολαύοντες οὕτω ἡρωϊκῶν τιμῶν (ἀφηρωϊσμός). Ὁ κύκλος τῶν οὕτω κατατασσομένων διαρκῶς ηὔρυνετο, οἱ διὰ τὴν κατάταξιν ἀπαιτούμενοι περιορισμοὶ διαρκῶς ἤλαττοῦντο καὶ οὕτως ὁ τίτλος τοῦ ἥρωος κατήντησε ν' ἀποδίδεται εἰς ὄλους σχεδὸν τοὺς ἀποθνήσκοντας.

5. Ἡρωϊκαὶ ἢ θεῖαι τιμαὶ ἀπεδίδοντο κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν καὶ εἰς ἐπιφανεῖς ἄνδρας (λατρεία τῶν ἡγεμόνων, ἀποθέωσις).

6. Ἡ γενίκευσις αὕτη τῆς ἐννοίας τοῦ ἥρωος καὶ ἡ ἐπέκτασις αὐτῆς πρὸς τοὺς ζῶντας δὲν ἦτό τι ἄλλο εἰ μὴ ἀσυναίσθητός τις ἐπιστροφὴ εἰς τὴν ὁμηρικὴν ὄρολογίαν<sup>2</sup>, ἧτις δὲν ἀπέχει τῆς σημερινῆς ἐν τῇ ὀμιλουμένῃ ἑλληνικῇ.

7. Ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω ἐξέλιξις τῆς ἐννοίας τοῦ ἥρωος, ὡς καὶ τὰ χρησιμοποιούμενα προσωνύμια καταδεικνύουσιν ἐναργῶς τὴν συνεχῆ

1. Στράβ. 10, 4, 16 (= 480). 4, 18 (481). 4, 20 (483). Amer. Journ. of Arch. XI (1896), 587: « τὰς τιμὰς ἐδοῦμεθα ἀγελᾶται δοῦμεν ἀρχῶς ». Πρβλ. G. Busolt, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 753.

2. Πρβλ. M. Nilsson, Gesch. der gr. Rel. II 2 σελ. 133.